

Оригинални научни рад

Ђорђе Н. ЂЕКИЋ*
Филозофски факултет Ниш

ЗАШТО СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ НЕМА СВОЈЕ ЖИТИЈЕ? **

Апстракт: У изградњи светитељског култа уобичајено је да се светитељу напишу житије и служба. Тако је Стефан Немања добио житијну белешку, једно кратко и два пуна житија, као и одговарајућу службу. Св. Сава добија два житија. Током XIV века своја житија добијају и скоро сви владари династије Немањић, сви архиепископи и прва три српска патријарха. Једино први српски краљ из династије Немањића Стефан Првовенчани нема своје житије. Како је канонизација извршена убрзо после његове смрти, остаје отворено питање зашто је то тако. Рад указује на то да је у делима Доментијана и Теодосија, у житијима посвећеним Св. Сави, светитељски култ Стефана Првовенчаног литерарно изграђиван упоредо са изградњом култа првог српског архиепископа. Анализирају се могући разлози који су навели да наручиоци дела код Доментијана и Теодосије не наруче Житије Стефаново. За Уроша I сматра се да су разлози политички, а за наручиоце дела Теодосијевих Стефанова блиска сарадња са римокатолицима.

Кључне речи: Стефан Првовенчани, Св. Сава, култ, житија, Доментијан, Теодосије.

Свака годишњица је прилика да се поново ишчитају подаци везани за оно што се обележава. У овом случају, осам векова од добијање прве српске краљевске круне, коју је Стефан Немањић добио од римског папе 1217. године, прилика је да се испитају и, можда, преиспитају одређена питања која у савременој историографији или нису решена, или никада нису ни постављена, односно остављају могућност за ново сагледавање у вези са чином који је одредио српску историју.

* ванредни професор, djekicdj@ptt.rs

** Рад је написан у оквиру пројекта *Историјско наслеђе Балканској јоуоустрва кроз векове (од антике до савременој доба)*, који је одобрен одлуком Наставно-научног веће Филозофског факултета у Нишу 28. Об. 2018. године, одлука број 183/1-16-6 -01.

Једно од таквих питања је питање зашто нема житија посвећеног Стефану Немањићу, односно Стефану Првовенчаном. Непостојање културних текстова посвећених неком светитељу, попут *Житија*¹ и *Службе*² у средњем веку, намеће постављање многих питања. Чињеница да је тек после 1629. године, када су откривене његове мошти у Сопоћанима, патријарх Пајсије написао пригодно *Житије* и *Службу* (Павловић 1965: 52; Богдановић 1991: 268),³ навела је поједине ауторе на претпоставку да је светитељски култ Првовенчаног формиран тек у XVII веку (Марковић 2009: 15). Но, преовлађујући став у постојећој литератури је показао да је овакво тврђење без основа (Поповић 2013: 573–584). А да је уобичајено да светитељ добије своје житије, као и да се та пракса појавила код Срба још у XI веку, сведочи и случај дукљанског кнеза Владимира који је добио своје пуно житије, сачувано у скрећеном облику у оквиру *Летописа йоиа Дукљанина*, још у XI веку (Ђекић 2013: 183–189).

Но, поћи ћемо од постојећих чињеница. Светом Симеону Мироточивом, оснивачу династије Стефану Немањи, посвећена је житијна белешка у *Хиландарском* (Ђоровић 1928: 26–30), а након тога и кратко житије, забележено у *Синуденичком йиийку* (Ђоровић 1928: 151–175). Оба поменутог текста, као и одговарајућу *Службу*, саставио је Св. Сава (Ђоровић 1928: 176–186). Стефан Првовенчани је свом оцу први написао пуно житије (Ђоровић 1939: 1–76), а друго пуно житије, у коме је наглашена његова улога као заштитника отечества, написао је Доментијан (Даничић 1865: 1–116). Св. Сава је добио два пуна житија.⁴ Прво, састављено од стране Доментијана (Даничић 1865: 118–344), друго од Теодосија (Даничић 1860: 1–219). Теодосије је написао и *Житије монаху и исјоснику Свейом Пејру Коришком* (Новаковић 1871: 320–346).

Архиепископ Данило и његови настављачи написали су *Живои краљева и архиепископа српских*. Ово дело само узред спомиње Св. Симеона и Стефана Првовенчаног (Даничић 1866: 4–5), један пасус посвећује краљу Радославу (Даничић 1866: 5), краљу Владиславу око две стране (Даничић 1866: 5–7). Пуно житије добијају: краљ Урош (Даничић 1866: 7–21), краљ Драгутин (Даничић 1866: 22–53), краљица Јелена (Даничић 1866: 54–101), краљ Милутин (Даничић 1866: 102–161), краљ Стефан Дечански (Даничић 1866: 162–214), краљ Стефан Душан (Даничић 1866: 215–231). Притом, Житије цара Душана није цело и не обухвата цео његов живот.⁵

1 О житијима њиховом, значају, пореклу, врстама, елементима и сл, види: Трифуновић 1990: 47–77; прир. Ђирковић–Михаљчић 1999: 192–194.

2 О службама опширније: Трифуновић 1990: 327–329; прир. Ђирковић–Михаљчић 1999: 675–678.

3 Више о књижевној делатности патријарха Пајсија: Богдановић 1991: 267–271; Јовановић: 2001.

4 М. Ломпарјов је установио делове пуног житија (Трифуновић 1990: 65–68).

5 У *Житију* га називају цар Стефан.

У овом делу, добили су житија и архиепископи српски, наследници Св. Саве: Арсеније (Даничић 1866: 232–272), Сава II (Даничић 1866: 273–275), Данило (Даничић 1866: 275), Јоаникије (Јанићија) (Даничић 1866: 276–291), Јевстатије I (Даничић 1866: 292–319), Јаков (Даничић 1866: 320–321), Јевстатије II (Даничић 1866: 322–323), Сава III (Даничић 1866: 324–325), Никодим (Даничић 1866: 326–327) и Данило II (Даничић 1866: 328–377). Житија су добили и патријарси Јоаникије (Даничић 1866: 378–379), Сава (Даничић 1866: 380–383) и Јефрем (Даничић 1866: 384–386).

Дакле, већ на први поглед може се приметити да су житија добиле и поједине личности које нису биле проглашене за светитеље у то време (нпр. Драгутин, цар Душан)⁶, од којих су поједине свакако биле и мање значајне за историју Срба и Србију као државу од Стефана Првовенчаног, који је добио краљевску титулу и постао први краљ династије Немањића и који је постао светитељ.

О Стефану пишу узгред, пишући о Св. Сави, и познати, већ поменути, хагиографи Доментијан и Теодосије. Може се и мора поставити питање да ли они Стефана Првовенчаног у својим делима доживљавају као светитеља.

Доментијан је написао два житија – Св. Симеону и Св. Сави. И док се у првом Стефан Првовенчани само узгред спомиње, у *Житију Св. Саве* му је посвећено више пажње.

Теодосије је, поред *Житија Св. Сави*, у коме спомиње Стефана Првовенчаног, написао и *Житије Св. Петру Коришком*, затим службе тројици светитеља: Св. Симеону (Теодосије 1988: 41–77), Св. Сави (Теодосије 1988: 79–117) и Св. Петру Коришком (Теодосије 1988: 209–229). Стефана се дотиче у *Служби Св. Сави*. Аутор је и три канона:⁷ *Заједнички канон Св. Сави и Св. Симеону*, *Св. Сави* (Теодосије 1988: 119–129), *Заједнички канон Св. Симеону и Св. Сави* за осам гласова (Теодосије 1988: 131–200), *Заједнички канон Св. Симеону и Св. Сави* четвртог гласа (Теодосије 1988: 201–208) и *Похвале Св. Симеону и Св. Сави* (Теодосије 1988: 231–263). Ова дела настала су почетком XIV века, у време наглог развоја књижевне делатности у самом манастиру Хиландар, коју је пратила и литургијска реформа, увођењем Јерусалимског устава у богослужбени поредак Српске православне цркве (Богдановић 1978: 91–103; Богдановић 1988: 20; Богдановић 1991: 164–168).

Приметно је да Теодосије у наслову својих дела помиње само Св. Саву и Св. Симеона, да постоји чак и служба Св. Петру Коришком, али да увек недостаје помен Стефана Првовенчаног. Могао је Теодосије, као што је

6 Душан никада није ни проглашен за светитеља.

7 О канону као књижевној форми види: Трифуновић 1990: 129–130; прир. Ђирковић–Михаљчић 1999: 274.

посветио Заједнички канон Спасу Христу, Св. Симеону и Св. Сави да у другим канонима или похвали дода и име Стефана Првовенчаног. Но, он ни то није учинио.

Све наведено нас наводи само на претпоставку да су култни списи посвећени Стефану Првовенчаном свесно избегавани. Питање које се само по себи намеће је зашто и како? Притом, његова канонизација не подлеже никаквој сумњи. Он је први немањински краљ који је проглашен за светеља. Канонизован је као Св. Симон пошто га је брат Сава замонашио под овим именом непосредно пред смрт 24. септембра 1227. или 1228. године. Свакако да је одлука да се сахрани у Студеници, и то наспрам очевог гроба, била Савина.

Сам чин његовог замонашења и умирања је дат у житијима Доментијана и Теодосија изузетно драматично. Обојица наводе да је Стефан Првовенчани умро непосредно пред Савин долазак. Сава га васкрсава и замонашује. Тек након тога Стефан умире по други пут (Доментијан 1988: 167–168; Теодосије 1988: 222–223; Марковић 2009: 14; Поповић 2013: 575).⁸ После само годину дана Сава, са црквеним сабором, отвора гроб Стефана Првовенчаног – монаха Симона и, установивши да су мошти целе и да се из њих осећа благоуханије тј. миомирис који испуштају, организује њихову свечану транслацију у Жичу. Теодосије наводи да је Сава саставио „свету и божствену службу о преносу светих његових моштију“ (Теодосије, 229–230).⁹ Сматра се да под појмом служба, у датом случају, требају подразумевати стихире, као заматак будућих литургијских и хагиографских текстова. Што се пак тиче целог нетељеног тела – *corpus in corruptum* – истиче се да оно припада најпоштованијој врсти реликвија и најпоузданијим знамењу светости (Поповић 2013: 577).

Из изнетих података лако се може запазити да је канонизација уследила само годину дана после смрти (Теодосије 1988: 229).¹⁰ Поређења ради, на Немањину канонизацију се чекало осам година (Ђекић 2017: 134). Дакле, када је требало канонизовати Стефана Првовенчаног, пожурило се, а када је требало написати житије, до тог чина у периоду који је непосредно следио није дошло. Притом, може се приметити и да је он прва личност коју је аутокефална српска црква канонизовала.

Његова канонизација је важна пре свега у државотворном смислу, јер је он био први канонизовани српски владар-светитељ који је носио титулу

8 Његово монашко име помиње и краљ Владислав у једној повељи (Новаковић 1912: 386).

9 О транслацији као свечаном и јавном чину, који је незаобилазан у процесу канонизације светитеља у средњем веку, види: прир. Ђирковић–Михаљчић 1999: 342–343, 579–580. О значају миомириса моштију види: Поповић 2008: 69–79.

10 О канонизацији Стефана Првовенчаног види: Поповић 2013: 573–584.

краља. Тиме је извршена сакрализација краљевине у средњовековној Србији. Нешто више од два века пре тога, достигнута је сакрализација краљевске круне у Дукљи. Наиме, у Дукљи је свети краљ био Јован Владимир. Стефановом канонизацијом Србија се у овом погледу изједначила са њом (Ђекић 2017: 121–136). Учвршћен је положај Стефанових синова као наследника престола и искључена свака могућност да власт преузму синови његовог старијег брата Вукана. Његове мошти су чуване у Жичи, месту где ће бити крунисани будући српски краљеви и представљале су велику национално-политичку светињу српског народа (Благојевић–Медаковић 2000: 157; Поповић–Поповић 2014: 347–360).

Дакле, постаје јасно зашто је тако брзо извршена канонизација. Остаје нејасно питање зашто нема житија, пуне службе, односно има ли светељског прослављања краља Стефана Првовенчаног у другим српским средњовековним житијима где се он помиње.

Доментијан, поред уобичајених појмова за Стефана као што су „благочестиви, богољубиви, благоверни“ (Доментијан 1988: 123, 141), користи много јаче слике и појмове којима сведочи његову светост. Пишући о Стефановом одрастању у дому Немањином у Житију Светога Саве каже за њега да је „васпитан у доброј вери, и савршен у побожности“ (Доментијан 1988: 125), што представља један од елемената житијног текста (Марјановић Душанић 2007: 94).

Доментијан наглашава чин Стефановог уласка у власт као богоизабраног наследника описујући одлуку Немањину да изабере Стефана и преда му престо: „да се брине и суди, Богом вођен“ (Доментијан 1988: 81).¹¹

У изјави „И беху три светила Богом изабрана на чување народа свога“ (Доментијан 1988: 130) свакако треба препознати Симеона (Стефана Немању), Саву и Стефана Првовенчаног. Спомињањем Првовенчаног уз прву двојицу Доментијан жели да се он у светости изједначи са њима, од којих су првом – Симеону (Немањи) посвећена већ два житија, а другом – Сави (Растку) се оно управо пише.

Када се Стефан разболео, Сава га је исцелио (Доментијан 1988: 142), а исцељење је могуће само над онима који испуњавају Божије заповести (Јеванђеље по Матеју, гл. 6, стих 14).

11 Овај опис је много опширнији у *Житију Свѣтої Симеона* где Доментијан наводи беседу Стефана Немање којом се обраћа сину Стефану у моменту када му предаје власт (Доментијан 1988б: 268–269). У овој беседи Стефан Немања је упоређен са Мојсијем јер речи које изговара само су парафраза Мојсијевих речи (Кашанин 1988: 18). Иако недостаје пре тога топоним „светог детета“ којим се потврђује богоизабраност светог владара (Марјановић Душанић 2007: 105), то не треба да чуди, јер Доментијан ипак не пише његово житије да би водио рачуна о свим елементима хагиографије везане за Стефана Првовенчаног.

Приликом Стефановог крунисања, Доментијан каже да га је Сава помазао Духом Светим (Доментијан 1988: 157), а Дух Свети обитава само у вернима (Јеванђеље по Јовану, гл. 14, стихови 16–17). Такође, крунисањем је постигнуто: „Да од Бога буду венчана сва три помоћника Христова“ (Доментијан 1988: 157). Венчање три помоћника су „светитељство – венац Светог Симеона, архиепископско достојанство – венац Светога Саве и краљевска круна – венац Стефана Првовенчаног.“ Сви су од Бога добили венац, који у суштини представља служење Богу. Ова изјава ставља Стефана у исту раван са Св. Симеоном и Св. Савом.

У продужетку Доментијан каже: „Још у телу живи бише венчани обилном благодаћу од живог Бога, и прослављени различним чудесима“ (Доментијан 1988: 157). Множина упућује да се текст односи на сву тројицу. Дакле, ако су чуда чинили Симеон и Сава, онда их је чинио и Стефан, и то по Божијој благодати.

У наставку овај хагиограф наводи: „И не бише само написана имена њихова на небесима, но слика и подобје, још док су били живи на земљи бише написани на небесима“ (Доментијан 1988: 157), правећи паралелу са Светим писмом у коме је речено: „не радујте се што вам се демони покоравају, већ што су имена ваша написана на небесима“ (Јеванђеље по Луки, гл. 10, стих 20). Међутим, Доментијан иде и даље од онога што наводи Јеванђеље – указује да су на небесима њихова слика и *подобје*, а не само имена.

Доментијан пише својеврсну *Похвалу*¹² тројици српских светитеља и ту можемо прочитати да су још у телу били драги Богу и анђелима због своје „праве вере“. Међутим, важно је нагласити да је њихова мисија, јер је то очигледно њихово највеће чудо и централни садржај светитељског култа, да читав српски народ приведу Богу, односно да га оправославе заједничким трудом. Овај хагиограф такође каже да су сва тројица имала једну вољу и потпуно сагласје својих мисли, а самим тим и својих дела.

Један од кључних аргумената за њихову светост и важна ствар за разумевање култа „свештене тројице“ на коме инсистира, садржан је у реченици која гласи: „И три сатворише на земљи вољу Тројице“ (Доментијан 1988: 157). Заиста, од тога ништа веће нису могли урадити.

Посебно место у Доментијановом делу заузима опис два догађаја из спољне политике. Први се односи на бугарског великаша Стреза који је, одметнувши се од бугарске власти, признао Стефана за свог господара. Српски владар га је прихватио и побратимио се са њим. Стрез се у међувремену измирио са царем Борилом и са њим и латинским царем

12 Што се похвале тиче то је посебни жанр у средњовековној књижевности. Код Срба ће прву самосталну похвалу написати тек Теодосије, а пре тога се она јавља као део већих целина, у овом случају житија. Више о похвали видети у: Трифуновић 1990: 323–325.

Хенриком I склопио савез против свог побратима (Благојевић 2004: 61–69). Доментијан описујући њихов однос супротставља Стефана – праведника, добротинитеља, поштоваоца Божјих заповести, богоугодног човека, Стрезу кога назива грешником и ђаволским сином. Након ових дешавања, Сава одлази у дипломатску мисију код бугарског великаша, али не успева да га одговори од напада. Током наредне ноћи Стрез је убијен. Убија га анђеоло (Доментијан 1988: 127–128; Даничић 1865: 209–211). Нови завет наводи да анђеоло кажњава смрћу противнике Божије (Дела апостолска, гл. 12, стих 23).

Други догађај је напад угарског краља Андрије I (1205–1235) на Стефана 1220. године, који је уследио због тога што је Стефан крунисан за краља. И овог пута Стефан шаље у дипломатску мисију Саву који чини чуда и спасава Стефана и његову државу. Штавише, угарски краљ Стефану шаље поклоне (Доментијан 1988: 159–166). Његовим спасавањем од угарског краља испуњено је Божије обећање да ће штитити све оне који му се обраћају у невољи (Псалам 37, стих 29–34; Псалам 107, стих 6).

Описујући Стефанову смрт, каже да предаде у руке Господа Христа „своју свету душу“ (Доментијан 1988: 168). Христос умирући на крсту говори: „Оче, у твоје руке предајем дух свој.“¹³ И овде је, дакле, присутна паралела са Јеванђељем. Описујући сахрањивање, Доментијан наводи: „И тако положи његове свете мошти“ (Доментијан 1988: 168). Дакле, већ приликом сахране за аутора су његови земни остаци, мошти, свете.

У претходној анализи већ смо, дакле, навели податке Доментијанове о смрти, васкрсењу, замонашењу, поновној смрти Стефановој, као и податке о транслацији моштију (Доментијан: 1988: 165–169). У литератури се сматра најјачим аргументом да Доментијан сматра Стефана Првовенчаног светитељем конструкција по којој су Свети Симеон, Свети Сава и Стефан Првовенчани слика (икона) Свете Тројице на земљи (нпр. Кашанин 1988: 18; Радојичић 1988: 44–45). Стварањем култа Тројице на коме ради Доментијан, према мишљењу Смиље Марјановић Душанић, у средњовековној Србији почиње процес прослављања династије, у чему, по њеном мишљењу, пресудан значај има краљ Урош I, покровитељ и наручилац Доментијанових дела, који је имао свест о важности овакве тројичке симболике немањихког „корена“ (Марјановић Душанић 2007: 119). Поменуто *Похвалу Тројици* код Доментијана треба посматрати као пандан чувене Савине *Беседе о љравој вери* у којој он богословски образлаже православно учење о Светој Тројици. Ова Савина беседа, сачувана у Доментијановом делу, сматра се аутентичним Савиним текстом.¹⁴

13 Јеванђеље по Луки, глава 23, стих 46.

14 О томе видети: Епископ Атанасије 2004, са критичким освртом на постојећу литературу.

Може се с правом поставити питање зашто Доментијан, ако је Стефана Првовенчаног сматрао светитељем, није написао његово житије. Што се Доментијана тиче он је оба житија, Св. Саве и Св. Симеона, писао по наруџбини краља Уроша I (Доментијан: 1988: 233, 324–325). Њему нико, очигледно, није наручио дело посвећено Св. Стефану Првовенчаном, тј. Св. Симону. Он је са своје стране, иако житије није било написано, учинио све да би оправдао постојање његовог култа.

На питање зашто краљ Урош I није наручио житије свога оца, не постоји поуздан одговор. Можемо да претпоставимо да су житија оснивача српске аутокефалне цркве и оснивача династије Немањића за њега била битнија од житија оца који је успео да добије краљевску круну. Може се претпоставити и да у време након писања *Житија Св. Симеона* 1264. године, нико од живих није довољно памтио време Првовенчаног да би могао да буде његов животописац. Доментијан је свакако био већ у дубокој старости.

Притом се и питање наслеђивања престола, због чега је тако брзо извршена канонизација Стефана, више није постављало. Вуканови потомци су у међувремену сведени на кнезове и жупане (Ђирковић (ур.) 2000: 396, 399) и као такви нису могли да угрозе престо. Ни у Дукљи се није назирала клица отпора, са позивањем на традицију дукљанског краљевства. Међутим, мора се приметити да Доментијан у *Житију Св. Симеона* не спомиње свештенотројицу, као и да је Византија обновљена 1261. године, чиме је престало постојање Латинског царства.

Други писац житија Св. Саве је Теодосије. Мора се истаћи да је Доментијан имао великог утицаја на Теодосија. У уводу највећег броја сачуваних рукописа Теодосијевог *Житија Светиога Саве* стоји изјава да је ово дело „сказано Доментијаном [...], а саписано Теодосијем, монахом тогожде манастира“. Смисао ових речи је да је Доментијан написао *Житије Светиога Саве*, а Теодосије га само интерпретирао. Теодосије се као аутор новог *Житија Светиога Саве* користио Доментијаном као главним, али не и јединим извором и због тога је себе назвао записивачем Доментијанових речи (Богдановић 1988: 11–12). Ипак, како ћемо показати, његов доживљај Стефана Првовенчаног много се разликује од Доментијановог.

Морамо да кажемо да он напушта идеју свог претходника о Светој Тројице на земљи и у својим делима ће афирмисати идеју „свете двојице“ – Св. Симеона и Св. Саве. Њима пише и службе и каноне и похвалу. Ниједном у наслову, међутим, не спомиње Стефана. Ипак, он Стефана чешће спомиње него Доментијан.

Теодосије наводи податке који сведоче о Стефану као добром хришћанину.¹⁵ За њега је он христољубив, „правдом и истином светло украшен,

15 Нпр. оца – монаха прати до грчке земље (Теодосије 1988: 130), показујући да тиме поштује Божију заповест „Поштуј оца и матер своју, да дуго и срећно поживиш на земљи“ (Друга књига Мојсијева, гл. 20, стих 12).

љубављу према ништима богољубац изврстан, а беше и Светог писма велики испитивач и овог довољно мудар и учен тумач“ (Теодосије 1988: 191). Љубав према Богу је наређена¹⁶ као и чињење правде.¹⁷ Истина и светлост је Христос,¹⁸ а обавеза је хришћана да помажу сиротињу.¹⁹ Чињеница да поштује Божије заповести сведочи да је тачан став да је велики познавалац и мудар тумач Светога писма.

Теодосије наводи да је он, када је стигло писмо Стефану које је Сава написао за гроб Св. Симеона, са игуманом и монасима на молитви целу ноћ стојао у цркви са сузама и умиљењу, стидећи се, осуђивао себе, сматрајући се јадним и погинулим. Други пут наводи да на молитви стоји са многим умиљењем и громогласним плачем земљу кропи. Након литургије, док се читала молитва над моштима Св. Симеона, Стефан је стојао код очевог гроба „не имајући мере сузама“ (Теодосије 1988: 190–191). Мотив молитве са сузама се среће још у Старом завету и одатле је преузет.²⁰

Стефан шаље средства, прво оцу и брату, а касније само брату, нпр. за подизање Хиландара (Теодосије 1988: 134) и дељење милостиње (Теодосије 1988: 149). Даје их и лично Сави на поласку за Свету гору (Теодосије 1988: 187). Након поновног потицања мира из моштију његовог оца, Стефан дели милостињу и обдараје све присутне (Теодосије 1988: 193), а по Илариону, који је донео Савино писмо, шаље Сави злато (Теодосије 1988: 193–194). Давање милостиње се наређује у Старом (Пета књига Мојсијева, гл. 15, стих 10–14), али се захтева и у Новом завету (Јеванђеље по Луки, гл. 12, стих 13). Милостивима Христос обећава да ће бити помиловани (Јеванђеље по Матеју, гл. 5, стих 7).

Теодосије приказује Стефана и као благодарну особу која захваљује Богу што га је удостојио да дочека очеве мошти. То чини на граници са грчком земљом са монасима, свештеницима, благороднима (властелом), целивајући их са сузама, а његовом односу према моштима се сви дивљаше (Теодосије 1988: 162–163). На годишњицу смрти Св. Симеона Стефан долази са свим благородним и достојно је обележава. На јутрењу, Стефан први примећује да се гроб његовог оца благодаћу Духа Светога испунио миром, што се може схватити и као награда за његову благодарност (Теодосије 1988: 164–166).

Стефан је брата Саву сматрао и својим учитељем, „дружбеним савојником“ у моливама Богу, а растанак са њим, Теодосије наводи, доживео је као растанак са душом (Теодосије 1988: 188). Стефан је тај који сведочи

16 Јеванђеље по Луки, гл. 10, стих 27.

17 Посланица Римљанима Св. апостола Павла, гл. 13, стихови 7–8.

18 Јеванђеље од Јована, гл. 14, стих 6; гл. 8, стих 12.

19 Прва саборна посланица Св. апостола Јована, гл. 3, стих 17.

20 Прва књига Самуилова, гл. 1, стих 10; Књига Јездирина, гл. 10, стих 1.

да кроз Саву говори Дух Свети о Св. Симеону (Теодосије 1988: 167–169), када је миро поново потекло након Савиног писма, из моштију Св. Симеона, Стефан је одржао говор о чуду Саве и Св. Симеона, да су се сви удивили мудрости Стефановој (Теодосије 1988: 192–193). Тиме је испоштовао заповест коју наводи Св. апостол Павле о обавези да браћа љубе једни друге, а испоштовале су се и речи „чашћу један другог већег чините“.²¹

Свест о сопственој грешности се примећује код Стефана када мошти Св. Симеона престану да точе миро. Боји се да се то његов отац окренуо против њега и у писму Сави пита се да ли се то догодило због њихових грехова (Теодосије 1988: 188–189). У Старом завету се још каже да ко призна своје грехе и напусти их биће помилован и оправдан.²²

Зидање Жиче наводи као пример ктиторске делатности оба брата, започете након Савиног доласка у Србију (Теодосије 1988: 171).

Да је Бог на страни Стефана, Теодосије наводи када описује његов сукоб са Вуканом (Теодосије 1988: 159–161).

Као и Доментијан, и Теодосије много пажње посвећује Стефановом сукобу са Стрезом и угарским краљем. Теодосије прво констатује велику љубав коју је Стефан имао за бугарског великаша Стреза, кога је обдарио многим добрим делима, чиме је испунио заповест да љуби ближњег свог као самога себе.²³ Наводи да је Стрез волео да убија људе показујући се као зао судија који се притом и руга својим жртвама. Дакле, понаша се супротно Божијим заповестима да судије треба да буду поштене и да суде у страху Божијем,²⁴ у супротном им обађава казну.²⁵ Бог забрањује и ругање, а ругачима обеђава паклени огањ.²⁶ Стефан Стрезу шаље писма у којима га моли да престане са незакоњем, али се овај оглушује о ове молбе. Сава одлази у дипломатску мисију која не успева и Стрез гине. По повратку у отечество, Сава сам наводи како им је Бог помогао да у овом рату „без коњске силе и снаге људске, и без икаквог оружја“ победе противника (Теодосије 1988: 179–185). Теодосије се још једном враћа на сукоб са Стрезом у *Служби Свештоме Сави*. И у овом опису директно наводи да је анђео убио великаша (Теодосије 1988б: 105).

Описујући сукоб Стефана са Угарском због добијања круне, наводи како је Стефан са љубављу примио људе које је угарски краљ послао да му прете ратом (Теодосије 1988: 213), чиме испуњава Христову заповест да треба љубити и непријатеље своје.²⁷ Бог преко Саве избавља Стефана када

21 Посланица Ефесцима Св. апостола Павла, гл. 5, стих 20.

22 Псалом 32, стих 5; Псалом 51, стих 1–12.

23 Јеванђеље по Матеју, гл. 22, стих 39.

24 Псалом 2, стих 10, 11.

25 Књига пророка Исаије, гл. 1, стих 24–28.

26 Јеванђеље по Матеју, гл. 5, стих 22.

27 Јеванђеље по Луци, гл. 6, стих 35.

се угарски краљ спрема да га нападне. Штавише, угарски краљ српском шаље коње, своје оружје са другим даровима (Теодосије 1988: 213–218), у складу са ставом да је Господ обећао вернима да ће их заштити од непријатеља њихових.²⁸

Сава отвара гроб свога брата Стефана – Симона само годину дана по његовој смрти, налази нетруљене мошти и пренесе их у Жичу (Теодосије 1988: 229).

Оно што треба обавезно нагласити су Теодосијеве речи у *Житију Св. Саве*: „Али сада није дозвољено похвалама венце плести Стефану“ (Теодосије 1988: 191). Ово он пише без даљег објашњења. Међутим, јасно је да ова реченица исказује извештај негативан став, довољан да спречи да настане житије.

Најновија истраживања о времену књижевне делатности Теодосија Хиландарца смештају писање *Житија Свештога Саве* у последње деценије XIII века. Тачније, у време Лионске уније, као доње границе за његов настанак (Шпадијер 2010: 15).²⁹ У средњем веку никада се није приступало писању као одговорном и сакралном послу по личном нахођењу, већ искључиво по налогу или благослову онога ко је био хијерархијски изнад писца (Богдановић 1991: 41). Навели смо да је Доментијан писао житија по захтеву лично српског краља Уроша I (Доментијан 1988: 233, 325). Тако постаје јасно да је и Теодосије морао добити такав налог, али, за разлику од Доментијана, он не наводи ко му га је дао. Како је већину својих дела писао као допринос литургијској реформи, може се претпоставити да је налог добио од врха црквене јерархије, можда и лично од архиепископа Никодима, који је у то време завршио превод Јерусалимског тишика (1318/1319) (ур. Ђирковић 2000: 603–604). Од њега свакако није добио налог за писање *Житија Св. Саве* јер га је, како смо већ навели, писао знатно раније.

Мора се поставити питање који су разлози због којих црквена јерархија није сматрала за потребно да се Стефану Првовенчаном напише житије. Теодосије не оспорава светост краља Стефана Првовенчаног, монаха Симона, али њу много суптилније и блаже истиче него што то чини Доментијан. Који су разлози за такав став и код црквене јерархије и код Теодосија? Мислимо да их има неколико.

Први је његов однос према Венецији. Стефан још 1201. године у Млечима кује новац идентичан млетачком грошу, осим по натпису, што свакако није могао да учини ако није имао дозволу Венеције и одржавао добре односе са њом. Сматра се да се и вратио на престо, након што га је Вукан

28 Књига пророка Јеремије, гл. 16, стих 20.

29 За детаљан преглед ранијих мишљења о времену живота и рада Теодосија Хиландарца види: Јањић 2007: 135–171.

збацио, захваљујући помоћи Венеције и дужда Енрика Дандола (Недвидек 2017: 17–22). Добри односи су потврђени склапањем брака са Аном Дандо-ло у пролеће 2017. године (Коматина 2014: 7–22). Да би обележио овај чин, Стефан је исковао нову серију новца, која је опет била по узору на млетачки (Недвидек 2017: 17–22, 29–32).

Свакако да се као врхунац његовог приближавања западу може сматрати добијање краљевске круне од римског папе Хонорија III 1217. године, што Теодосије потпуно прећуткује. Остаје потпуно нејасно у Теодосијевим текстовима како Срби православци имају владара са римокатоличком титулом. Када се у текстовима оба писца анализира њихов однос према наведеном чину, може се констатовати да, за разлику од Теодосија, Доментијан описује све догађаје, од слања посланства у Рим са захтевом да се добије круна па до доношења те круне у Србију (Доментијан 1988: 156–157).

Најновија истраживања тврде да је Стефан Првовенчани крунисан за краља у саборном храму Св. Петра и Павла у Расу, због чега је настао појам Рашка краљевина, *Regnum Rasciae, Regno di Rassa* (Калић 2009: 207–216; Коматина 2014: 17), што оспорава и тачност Доментијанових навода који тврди да је крунисање било у Жичи.

Треба имати у виду и да је Стефан обдаривао римокатоличке манастире нпр. Св. Марије на Мљету (Првовенчани 1988: 117–118).

Зашто би то било спорно Теодосију и јерархији његовог времена?

Теодосије је увео појам „латинска јерес“. Пре њега овај појам не користе ни Св. Сава ни Доментијан. Употреба овог појма сведочи о његовој латинофобији (Слијепчевић 2002: 45),³⁰ коју потврђује још неколико примера. Када Сава одлази да преговара са угарским краљем, Теодосије наводи да га је Сава превео у православље, на чему му се угарски краљ захваљује што га је спасао од јереси (Теодосије 1988: 217–218). Доментијан, када пише о истом том догађају, наводи подучавање, али прелаз у православље не наводи (Доментијан 1988: 159–166).

Приликом крунисања Стефановог Теодосије пише да је сазван сабор. Другог дана сабора Сава држи беседу о правој и јединој истинитој вери, без које неће угледати Господа. На крају тражи од свих присутних да изговоре Символ вере. Како се разлика између православља и римокатолицизма

30 Проблем јереси у средњем веку по нашем мишљењу најбоље је описао Пеинтер следећим речима: „Треба имати на уму да ми живимо у времену када није опште прихваћено веровање да постоји само један јасан и сигуран пут до спасења. Многи данас не сматрају јерес ни злочиним ни опасношћу по друштво. За људе средњег века јерес је била најстрашнији од свих злочина, издаја самог Бога. Штавише, то је била зараза која је уништавала људске душе. Ми не бисмо имали нимало разумевања за лекара који допусти човеку за кога сумња да има богиње да се дружи са својим пријатељима, чак иако је дијагноза још непоуздана. У средњем веку то осећање било је још снажније према људима за које се сумњало да су јеретици“ (Пеинтер 2007: 362)

огледа и у Символу вере, то значи да су сви присутни морали да исповедају православни символ вере. У суштини, архиепископ српске цркве је затражио од окупљеног народа да исповеди наглас православну веру да би се јеретици прво открили, потом навели да се покају. Овом догађају Стефан је само сведок али не и актер на било који начин (Теодосије 1988: 211–212).

У литератури је одавно истакнуто да није било латинофобије Св. Саве (нпр. Хафнер 1979; 384). Слијепчевић наводи да је према римокатолицима био трпељив и обазрив иако се бринуо за добробит православља (Слијепчевић 2002: 48).

На питање порекла Теодосијеве латинофобије и високог клира његовог времена, одговор би требало потражити у већ поменутом потписивању Лионске уније 1274. године, за време византијског цара Михаила VIII (1259–1282). Тиме је римски папа искористио тежак положај Византије да би је понизио, али и сав православни свет. Када је после смрти цара Михаила VIII власт преузео његов син Андроник II (1282–1328), испољена је велика мржња према римокатолицима, нарочито на Светој гори, као реакција на унију (Мошин 1938–1939: 192–193; Антоновић 2004: 113–131). Сем тога, Михаило VIII је вршио и прогоне противника уније. За време његове владавине смењен је патријарх Јосиф и доведен присталица уније Јован Век. У тамнице су као противници уније послати чак и чланови царске породице (Острогорски 1959: 432–433). Због свега тога, светогорски монаси су послали оштар протест цару и тражили од њега да се одрекне уније и врати у православље. Упркос томе, он се одлучно борио да се унија оствари до краја и у том циљу му је папа послао у помоћ војску која је упала на Свету гору, починивши тамо страшне злочине. Обесили су проту и убили велики број монаха, а у бугарском манастиру Зографу запалили су 22 монаха и 4 манастирска радника који су се затворили у манастирски пирг. Њих православна црква прославља као „Свете мученике зографске“ 10. октобра (Николај 2013а: 23/10. октобар, 831–832; Поповић 1998: 210–212).

Треба имати у виду и да је Стефан Првовенчани, још пре пада Византије, отерао своју супругу, византијску принцезу. Деловао је и владао у време када је нестало Византијско царство, а његова моћ прешла на Венецију и Латинско царство. Са остацима Византије, који су себе сматрали могућим обновитељима царства, са Епирском деспотовином и са Никејским царством он је одржавао добре односе. Но, његова окренутост Венецији и папи је нешто што не може да се оспори.

Ситуација се у Теодосијево време променила. Нестало је Латинског царства и обновљена је Византија. Дошло је до Лионске уније и свега онога што је она донела. То је допринело и да се промени став српске православне елите према римокатоличкој цркви (Милисавац 1970: 413).

Наша запажања, дакле, само потврђују став да је Теодосије писао *Житија Св. Саве* после Лионске уније (1274) и мишљење Владимира Мошина да је тај догађај пресудан за формирање Теодосијеве мржње према Латиницима (Мошин 1938–1939; 192–193).

Дакле, можемо да закључимо да Стефан Првовенчани – Св. Симон, није добио житије из неколико разлога. У доба Уроша I сматрамо да су то били углавном политички разлози. У време када пише Теодосије ситуација се у многама променила. Време велике моћи Рима и Латина се променило. Нестало је оне верске трпељивости која је била карактеристична за српско друштво и православну јерархију из времена Св. Саве и Стефана Првовенчаног.

Лионска унија и понижење које је она представљала, злочини који су почињени да би се она спровела, морали су утицати на Теодосија и на црквену јерархију његовог доба. Са њиховог становишта владар који је одржавао добре односе са римокатолицима, од папе добио круну, није могао да буде неко коме се пише житије. Треба обратити и пажњу на већ наведен податак да Теодосије прећуткује добијање краљевске круне из Рима, што Доментијан наводи иако му порекло круне и титуле свакако није било непознато. Сем тога он у свом *Житију Св. Саве*, али и свим другим делима, избацују Доментијанову идеју о свештенотројици, остају само свештенодвојица. Тај трећи који је избачен је управо Стефан Првовенчани. То значи да је ново житије посвећено Св. Сави имало задатак да промени поглед и на самог Стефана. Наравно, то није лични став Теодосија, него оне црквене елите по чијој нарудбини је писао своје дело. Зато је и могао да каже:

„Али сада није дозвољено похвалама венце плести Стефану.“

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић 1988: Димитрије Богдановић. „Теодосије“. Предговор у књизи: Теодосије, *Житија*, књ. 5 св. I. Приредио Димитрије Богдановић. Београд: Просвета: Српска књижевна задруга, 9–39 (доступно и у: Д. Богдановић, *Сћара српске књижевности*, Београд 1991, 248–270).
- Богдановић 1991. Димитрије Богдановић. *Историја сћаре српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Теодосије 1988: Теодосије. *Житија*, књ. 5 св. I. приредио Димитрије Богдановић. Београд: Просвета: Српска књижевна задруга.
- Доментијан 1988: *Живоиъ Свейоѿа Саве и Свейоѿ Симеона*. Приредила Радмила Маринковић. Београд: Просвета: Српска књижевна задруга.
- Даничић 1866: Ђуро Даничић. *Живоиѿи краљева и архиеиѿскоѿа срѿских*. Написао архиепископ Данило и други, издао Ђуро Даничић. Загреб: Штампарија Светозара Галца и ком.
- Даничић 1860: Ђуро Даничић. *Живоиъ Свейоѿа Саве*. Написао Доментијан (погрешна атрибуција уместо Теодосија), издао Ђуро Даничић. Београд: Државна штампарија Биоград (Београд).

- Даничић 1865: Ђуро Даничић. *Живот Светиога Симеуна и Светиога Саве*. Написао Доментијан, издао Ђуро Даничић. Београд: Државна штампарија Биоград (Београд).
- Ђекић 2017: Ђорђе Ђекић. *Свети Јован Владимир – од кнеза до светиога краља*. Едиција Свети Јован Владимир. Књ. 6. Цетиње: Митрополија црногорско-приморска: Светигора.
- Новаковић 1912: Стојан Новаковић. *Законски синоници српских држава средњега века*. Београд: Српска краљевска академија.
- Новаковић 1871: Стојан Новаковић. „Живот српског испосника Петра Коришког“. *Гласник Српског ученог друштва* 29. Београд, 320–346.
- Благојевић–Медаковић 2000: Милош Благојевић – Дејан Медаковић. *Историја српске државности*. Књига I: *Од настанка првих држава до почетка српске националне револуције*. Нови Сад: САНУ, огранак Беседа: Друштво историчара јужнобачког и сремског округа.
- Гаврјушина 2014: Лидија Гаврјушина. „Свети Димитрије Солунски и Свети Сава Српски“. *Ниш и Византија XII*. Ниш, 651–660.
- Јевтић 2004: Атанасије Јевтић. *Бојословље Светиога Саве*. Требиње: Манастир Тврдоши; Врњачка Бања: Братство Св. Симоена Мироточиво.
- Јовановић 2001: Томислав Јовановић. *Књижевно дело папирјарха Пајсија*. Београд: Свети архијерски Синод Српске православне цркве.
- Јухас Георгиевска 1988: Љиљана Јухас Георгиевска. „Стефан Првовенчани и његово дело“, предговор у књизи: Стефан Првовенчани. *Сабрани списи*. Приредила Љиљана Јухас Георгиевска. Београд: Просвета: Српска књижевна задруга, 9–50.
- Кашанин 1988: Милан Кашанин. „Јеромонах Доментијан“, предговор у књизи: Доментијан. *Живот Светиога Саве и Живот Светиога Симеона*. Београд: Просвета: Српска књижевна задруга, 9–38.
- Коматина 2014: Ивана Коматина. „Ана Дандоло – прва српска краљица?“. *Зборник Мајнице српске за историју* 89. Нови Сад: Матица српска, 7–22.
- Марјановић Душанић 2007: Смиља Марјановић Душанић. *Свети краљ – култ Стефана Дечанског*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Марковић 2009: Миодраг Марковић. *Прво путовање Светиога Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*. Београд: Византолошки институт САНУ.
- Мошин 1938–1939: Владимир Мошин. „Старац поп Теодосије и хиландарска братија начелна“. *Јужнословенски филолој*. Књига XVII. Београд, 189–200.
- Невидек (2017). Далибор Невидек. *Српско средњовековно новчарство из периода краљевине*. Нови Сад: Музеј Војводине.
- Панџић 2006: Жељка Панџић. „Прича о Стрезу“. *Зборник МС за славистику* 70. Нови Сад: Матица српска, 45–56.
- Поповић 1992: Даница Поповић. *Српски владарски гроб у средњем веку*. Београд: Институт за историју уметности Филозофског факултета.
- Поповић 2006: Даница Поповић. „Српска владарска translatio као тријумфални adventus“. *Под окриљем светиости*. *Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*. Београд, 233–252.
- Поповић (2013). Даница Поповић. „Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светеље?“. *Прилој проучавању владарске „канонизације“ у средњовековној Србији*. ЗРВИ 50/2. Београд, 573–584.
- Поповић–Поповић 2014: Даница Поповић – Марко Поповић. „Фунерарна функција Спасове цркве у Жичи?“. *Ниш и Византија XII*. Ниш, 347–360.
- Радић 1998: Радивој Радић. „Свети Сава и смрт обласног господара Стреза“. *Свети Сава у српској историји и традицији*. Београд: САНУ; Краљево: Слово, 51–61.

- Радојичић 1988: Светозар Радојичић. „Лик светог Саве у Доментијановом Животу и подвизима архиепископа све српске и поморске земље преподобног оца и богоносног наставника Саве“. у: Доментијан. *Животъ Свѣѣѣѣѣ Саве и Животъ Свѣѣѣѣѣ Симеона*. Приредила Радмила Маринковић. Београд: Просвета: Српска књижевна задруга, 39–50.
- Првовенчани 1988: Стефан Првовенчани. *Сабрани сѣиси*. Приредила Љиљана Јухас Георгиевска. Београд: Просвета: Српска књижевна задруга.
- Трифуновић 1990: Ђорђе Трифуновић: *Азбучник срѣпских средњовековних књижевних њојмова*. Београд: Нолит.
- прир. Ђирковић–Михаљчић 1999: *Лексикон срѣпској средњеј века*. Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (прир.). Београд: Knowledge.
- ур. Ђирковић 2000: *Историја срѣпској народа*, прва књига. Сима Ђирковић (ур.). Београд: Српска књижевна задруга.
- Шпадијер 2010: Ирена Шпадијер. „Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца“. *Прилози за КЈИФ* 76. Београд: Филолошки факултет, 3–16.

Đorđe N. ĐEKIĆ

WHY THERE IS NO BIOGRAPHY OF STEFAN THE FIRST-CROWNED?

SUMMARY

Almost all the rulers of the Nemanjić Dynasty have their biographies, in more or less extensive forms, so do all the Serbian archbishops and the first three patriarchs. Besides King Radoslav, the first Serbian King of the Nemanjić Dynasty, Stefan the First-Crowned, does not have his biography as well, which means that even the rulers that were never canonised did have their biographies.

The paper tries to provide an answer to the question: How is it possible that the first Serbian King, canonised only a year upon his death, does not have his biography? It has been recorded that both Domentian and Theodosius saw him and described him as a saint. Furthermore, in his biography of St. Sava, Domentian builds a notion of an ecclesiastic threesome – St. Simeon, St. Sava, St. Stefan the First-Crowned.

The answer to the question why the biography of Stefan the First-Crowned was never commissioned, among other things, was sought in the personalities of those who commissioned the biographies. The St. Sava and St. Simeon's biographies were commissioned by King Uroš I, a grandson to Stefan, but it is assumed that he did not do it for any political reason. The fact is that at the time Stefan's cult was formed, the Vukan's descendants were still pretty powerful, and Vukan had also had the title of a king and had waged war for the throne against Stefan – which justifies the act of canonisation. In the period of King Uroš' rule, the Vukan's descendants were marginalised, thus the reason for writing the biography of Stefan the First-Crowned no longer existed.

It has remained unknown who commissioned the works written by Theodosius. From the Nemanjić Dynasty, they are dedicated only to St. Simeon and St. Sava, where the Stefan's name is not mentioned even in the titles. Theodosius does not recognise the notion of the ecclesiastic threesome and deliberately remains silent about the fact that Stefan's title was granted by the Pope. His works express a certain animosity against the Latin world caused by the Second Council of Lyon and the Union of the Churches, resulting in brutal repression that ensued in an attempt to force the population and the clergy to accept it. So, based upon those occurrences, there is an assumption that the reason for an absence of the Stefan's biography lies in a fact that he was too close to the Roman Catholics. That may also be the reason for Theodosius to write, 'Now it is not allowed to make wreaths of praise to Stefan'.

Key words: Stefan the First-Crowned, St. Sava, cult, biography, Domentian, Theodosius.